

Veres Valér

Az erdélyi magyarok nemzeti identitása a társadalmi és az etnikai struktúra összefüggésrendszerében (2000)

E tanulmány az erdélyi magyarok nemzeti identitásának szociológiailag leírható sajátosságait elemzi. Az empirikus adatok a Társadalmi kapcsolathálók és nemzeti identitásminták Erdélyben című kérdőíves kutatásból származnak, amelynek adatfelvételére 2000 áprilisában volt, s amelyet a prágai Research Support Scheme program támogatott. A kérdőívezés mintája 1756 elemű volt, melyben a magyar almintá 925, a román 831 esetből állt. A minta a tág értelemben vett Erdélyre terjedt ki.¹ A szerző a BBTE Szociológiai Tanszékének munkatársa (veresu@internet.ro).

ANEMZETI TUDAT empirikus vizsgálatokor tulajdonképpen azt rekonstruáljuk, hogy a nemzeti csoport tagjai a maguk életvilágának adott lehetőségei között miként élnek a nemzeti ideológia által kialakított tudáskészlet egyes elemeivel. Csepeli azt hangsúlyozza, hogy „a nemzeti társadalom tagjainak zöme esetében a nemzeti ideológia tudáskészlete által egybefogott teljes problematikának nincs közvetlen és gyakorlati relevanciája a mindennapi életvezetés szempontjából” (1992:111). Csepeli rámutat, hogy a nemzeti ideológia által közvetített tudás mikor képes az életvilágot „megszállva” a személyt arra indítani, hogy a nemzeti problematikát a legfontosabbak között tartsa számon. Ilyen körülménynek tartja a honvédő háborút, a politikai, gazdasági nemzeti függetlenség hiányát vagy korlátozottságát. *Ilyen esetekben az egyének reális elégedetlenségeiket ideologikus szintre vetítve nemzeti identitásukban érzik magukat frusztrálva.* A nemzeti kisebbségi létforma szintén okozhatja az életvilág nemzeti jelentésekkel való telítődését, különösen akkor, ha a nemzeti kisebbség asszimilációs nyomásnak, hátrányos megkülönböztetésnek vagy jogfosztottságnak van kitéve.

A a kérdőíves kutatás eredményei alapján megvizsgáljuk a kisebbségi helyzetben élő erdélyi magyarok természetes és tudatos nemzeti identitás-szintjeinek fő vonásait, majd többváltozós elemzés segítségével próbáljuk feltárni a társadalmi háttérváltozók és a nemzeti identitáselemek közötti viszonyrendszert.

1. A mintavételi eljárás a többlépcsős mintavétel volt, következő csoportokkal: megye, település típusa, a konkrét település. Az eseteket külön magyar és román almintákba sorolva választottuk ki az anyanyelv (vagy a legjobban beszélt nyelv) alapján. A válaszadók az anyanyelvük szerint magyar, illetve román nyelvű kérdőívre kellett válaszoljanak, amelyekben volt egy-egy eltérő blokk, ez alapvetően az erdélyi magyar, illetve a román nemzeti identitás összetevőire vonatkozó attitűdöket mérte.

AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG TERMÉSZETES NEMZETI KISEBBSÉGI IDENTITÁSÁNAK FŐ VONÁSAI

A következőkben áttekintjük, hogyan is jellemezhető az erdélyi magyarok kollektív identitása, amelyet a nemzeti kisebbségi identitás és az állampolgári tudat szintjein fogunk tárgyalni a továbbiakban. Az empirikus adatok a 2000. évi felvételtől származnak.²

A „nemzeti név”. Az Erdélyben élő magyarok önmegnevezése nem képezi vita tárgyát abban az értelemben, hogy mind a népszámlálások, mind pedig a különböző felmérések kimutatták, hogy magyarnak vallják magukat. Legutóbb Gereben Ferenc mutatott rá, hogy 1999-ben az általuk megkérdezett magyar nyelvű népesség 95 százaléka kizárólag magyarnak vallotta magát (Gereben–Tomka 2000). A kérdés önmagában való vizsgálata e kutatásban egy erdélyi számára redundánsnak tűnik – a tömbmagyar települések kivételével a válaszadók már előzetesen szelktálódottak a mintavétel során a magyar nyelvismeret szerint, hiszen a magyar nyelvű kérdőív megértése a szórványvidéken csak a magyar anyanyelvűek számára lehetséges. Ezért inkább láttuk értelmesnek azt megvizsgálni, hogy a csoportnévhez mennyire kapcsolódik az ország vagy a régió, megadva a válaszalternatívákat. A következő eredményeket kaptuk:

Megnevezés	Válaszok aránya
Erdélyi magyar	65
Romániai magyar	14
Magyar	17,4
Székely	0,2
Román állampolgár	2
Magyarul beszélő román, magyar származású román, román	1,4
Összesen	100

1. táblázat. *Hogyan nevezné meg leginkább önmagát? (magyar almintá).*

E tekintetben nincsenek rétegekülönbségek, iskolázottság szerint sem szignifikánsak az eltérések. Ez arra utal, hogy a csoport neve a természetes nemzeti identitás részeként az egész társadalomban általánosan elfogadott. Annyi sajátosság azért megfigyelhető, hogy az értelmiség kisebb hányada azonosul a „romániai” előtaggal, mint az alacsonyabb iskolázottságúak, akik – feltételezzük, de ez csak spekuláció – kevésbé közelítenek ideológiailag e kérdéshez s az „erdélyi” és „romániai” előtagot szinonimaként használják.

Egy kérdésünk arra vonatkozott, hogy jelent-e a válaszadó számára problémát magyar kisebbségi helyzete és román állampolgárságának az egyeztetése. A válaszok a következők:

2. Egy 1997-es felvétel hasonló, itt nem tárgyalt eredményeit lásd Csepeli–Örkény–Székelyi 2000.

Vélemény	Válaszok aránya
Nincs semmi problémám, jól tudom egyeztetni;	57,7
Néha felmerül bennem egy-két ellentmondásos érzés, de általában nem probléma;	32,0
Elég gyakran probléma számomra, de a környezetemmel nincs gondom;	7,3
Elég gyakran probléma számomra, és a környezetemben is vannak személyek, akik ugyancsak gondot okoznak nekem emiatt;	2,5
Gyakran problémázok és másokkal is összetűzésbe kerülök emiatt.	0,6
Összesen	100

2. táblázat. *Mennyire jelent önnek problémát az, hogy magyar nemzetiségűként román állampolgár: mennyire sikerült egyeztetni ezeket? (magyar alminta).*

A nemzeti identifikáció típusai és a csoportthatárok. A nemzeti identifikációt megközelíthetjük az auto- illetve a heteroidentifikáció oldaláról. Miután láthattuk, a populáció túlnyomó többsége magyarnak vallja magát, még ha ezt nagy többségük területi–regionális előtaggal is látta el, megvizsgáljuk, hogyan határozzák meg a nemzeti csoporthoz való tartozást. Az alábbi adatok inkább a heteroidentifikáció kritériumait ragadják meg, bár az egyéni válaszok megfogalmazásakor saját identitás-helyzetükből indulnak ki. A különböző nemzeti identitáskritériumokat a válaszolók a következő kérdésfeltevés nyomán értékelték: „*Mennyire fontos ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, hogy...?*” A válaszokat faktoranalízissel, a főfaktor módszerével dolgoztuk fel.

A faktorforgatás után megállapítottuk, hogy a modell az összvariancia 36 százalékát magyarázza.

Nemzeti identitáskritériumok	Faktorsúlyok		
	1 faktor	2. faktor	3. faktor
1. legalább egyik szülő magyar legyen		,495	
2. mindkét szülő magyar		,657	
3. magyar legyen az anyanyelve		,535	
4. magyar állampolgár legyen			,711
5. tisztelje a piros-fehér-zöld zászlót	,463		
6. magyarnak tartsa magát	,344		
7. ismerje és szeresse a magyar kultúrát	,559		
8. magyar nyelvű szertartású egyházhhoz tartozzon	,511		
9. magyarországon szülessen			,672
10. élete legnagyobb részében magyarok között éljen	,521		
11. szavazzon az RMDSZ-re	,582		
12. magyar iskolát végezzen	,637		

3. táblázat. *Nemzeti identitáskritériumok (erdélyi magyarok).*

A legfontosabb faktor, amely a variancia 23,13 százalékát magyarázza, az önbesorolást és a kultúrnemzeti identitáskritériumokat foglalja magába. Ide sorolható a nemzeti szimbólumok (zászló) tisztelete, a magyar kultúra ismerete és szeretete, magyar nyelvű szertartással rendelkező egyháztagság, magyar környezet, ismeretségi kör fenntartása, valamint két sajátos kisebbségi kritérium, az RMDSZ-re való szavazás és a magyar iskolában való tanulás. Ez utóbbiak az RMDSZ-diskurzus visszaigazolását is jelentik. A második faktor a magyarított variancia 8,081 százalékával az eredetkritériumokon alapuló identitás híveit csoportosítja: azokat, akik szerint egyik vagy mindkét szülője, illetve az anyanyelve magyar kell hogy legyen valakinek ahhoz, hogy magyarnak vallhassa magát. A harmadik, és egyben a leggyengébb faktor a variancia 5,051 százalékát magyarázza és az állampolgársági identitás kritériumait tartalmazza (magyar állampolgárság és Magyarországon születés). Bár kisebbségi helyzetben nem várható, mégis, van egy kis csoport, aki az államnemzeti kritériumokat látja a magyar nemzeti identitás meghatározóinak. Ez utóbbi a magyarított variancia 14 százalékát teszi ki, tehát nem elhanyagolható arány.

Az identitásrétegek fontossága. A auto-identifikáció általános keretrendszerében megvizsgáltuk, hová kerül a nemzeti csoporthoz való tartozás fontossága a különböző identitásformák rendszerében.

A feltett kérdés a következő módon hangzott: „Az ön identitásában, öntudatában (ahogyan önmagát látja és láttatja) mennyire fontosak...?” (A válaszokat úgy rögzítettük, ahol 5 a nagyon fontos, 1 az egyáltalán nem fontos válaszokat jelentette).

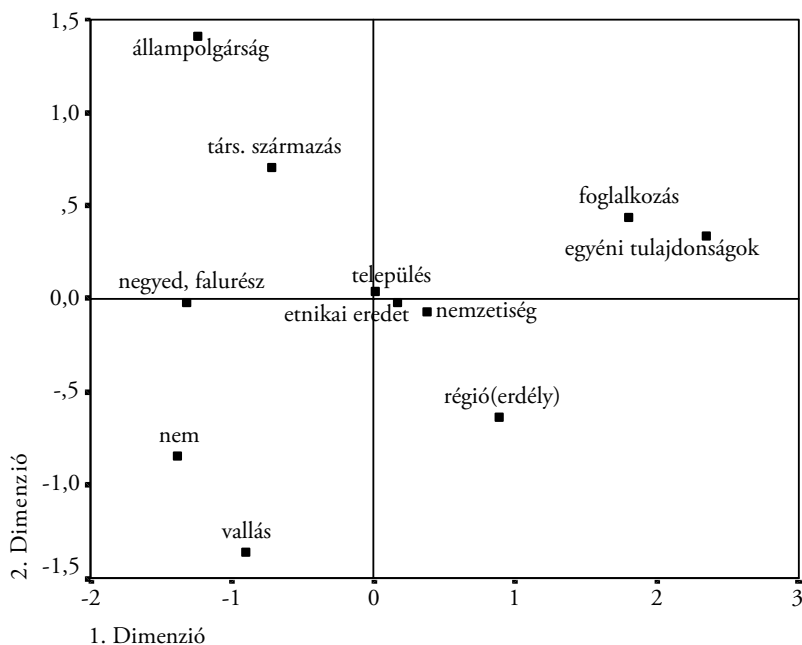
Társadalmi identitásképző szempontok	Átlag	Szórás
Foglalkozása	3,967	1,33
Nem	3,338	1,55
Nemzetiség	3,983	1,31
Etnikai eredet	3,752	1,42
Állampolgárság	3,261	1,51
A régió ahol lakik (Erdély)	4,062	1,34
Település, ahol él	3,751	1,41
Negyed, falurész	3,311	1,48
Társadalmi származása	3,364	1,45
Egyéni tulajdonságok	4,304	1,11
Vallás	3,609	1,53

4. táblázat. Az identitásrétegek átlagértékei és szórásai.

Az átlagértékek alapján látható, hogy első helyre az egyéni tulajdonságok kerülnek 4,3 százalékos átlaggal, a regionális kötődés követi ezt 4-es átlaggal, a nemzetiség pedig a foglalkozással egy szinten 3,9-et meghaladó átlaggal a harmadik helyre kerül. A válaszokat feldolgoztuk az Alscal sokdimenziós skálázás módszerével is.³ A két dimenziós skálarendszer központjába került a nemzetiség, az etnikai eredet és a településhez való kötődés. Az állampolgárság és a társadalmi

3. A 8. iteráció után a S-stress értéke 0,001 nél kisebb lett. [Stress and squared correlation (RSQ) in distances, Stress= 0,14847, RSQ = 0,88640]

származás periférikus szerepet kapott, míg az egyéni identitás központját képező egyéni tulajdonságok szerepe és a foglalkozási identitás egymáshoz közel, a modell jobb felső negyedében látható. A régió teljesen különálló módon a jobb alsó sarokba, míg a nemi és a vallási identitás a bal alsó részbe került.

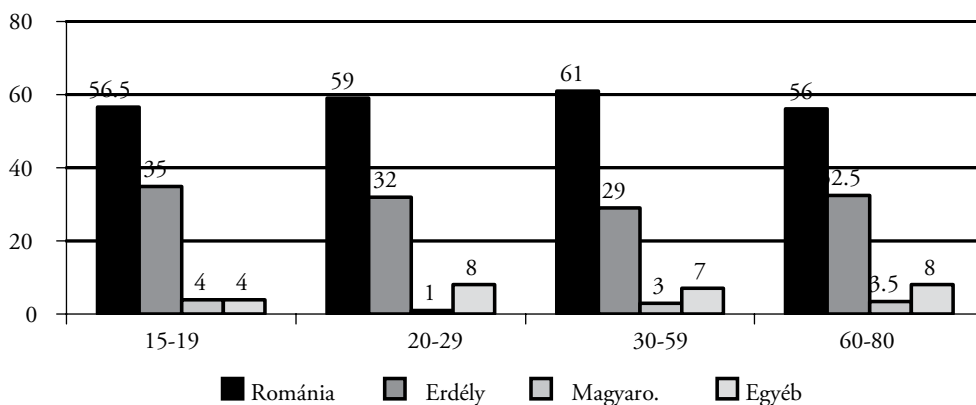
1. ábra. Az identitásrétegek struktúrája.

A nemzeti identitás elemei. A hazafogalom a nemzeti problematika fontos összetevője. A felmérés során rákérdeztünk nyílt kérdés segítségével, hogy mit tekint hazájának, illetve külön, hogy mit szülőföldjének.

	Gyakoriság	Százalékos eloszlás
Románia	520	59
Erdély	278	31
Magyarország	25	3
Ahol él, ahol született	31	3,5
Más	30	3,5
Összesen	884	100
Nincs válasz	41	
	925	

5. táblázat. Mit tekint a hazájának?

A hazafogalom kérdésére a válaszolók 59 százalékos többsége Romániát nevezte meg, majdnem egyharmaduk (31 %) Erdélyt, 3 százalék Magyarországot, míg 3,5 – 3,5 százalék azt válaszolta, hogy ott a hazája „ahol él”, illetve valami mást nevezett meg (települést, kisebb régiót stb.). A Romániát hazájuknak vallók aránya az 1997-es adatokhoz képest 70-százalékról, mintegy 10 százalékkal csökkent 2000-re. Bár a változás egy része akár a mintavételi torzításoknak is betudható, másik része viszont valós választás eredménye lehet, ugyanis a fiatalok körében újra csökkenő tendenciát mutat a Romániát Erdéllyel szemben hazájuknak vallók aránya. Az 1997-es adatfelvétel elemzése során (Veres 2000b) láttuk, hogy az életkor szerint szignifikáns különbségek figyelhetők meg a hazafogalom tekintetében, a korról fordítottan arányosan emelkedik a Romániát hazájuknak nevezők aránya. A 2000-es mintán is vizsgáltuk ezeket a tendenciákat.

2. ábra. A hazafogalom eloszlása korcsoportok szerint (2000).

A 2000. évi eredmények korcsoportok szerint a régebbiekhez képest annyiban változtak meg – bár az eltérések kicsik –, hogy a legfiatalabbak, a 15–19 évesek (akárcsak a 60 éven felüliek) tendenciaszerűen kevesebben (56 százalék) nevezik meg Romániát hazájuknak, mint a középkorúak vagy a felnőtt fiatalok (lásd még Veres 2000a:29–30). Bár ezt nem kell túlértékelni, de a tendencia indikátora lehet annak, hogy a romániai magyar oktatási és kulturális intézményrendszer újra önálló nemzeti ideológiaformáló erővel rendelkezik, és nem csupán a román állam által meghatározott vagy „megtűrt” eszmék juthatnak el a fiatalokhoz, mint ahogy ez a kommunizmus idején történt.

A szülőföld-fogalom jobban szóródik, mint a hazafogalom. A válaszolók többsége (38 százalék) Erdélyt tekinti szülőföldjének, ezt követik az „ahol él”, „ahol született” típusú válaszok 34 százalékkal, valamint a „település ahol született” 14 százalékkal. A többi válaszok néhány százalékos aránya messze elmarad az előbbiektől.

Válaszok	Válaszok száma	Válaszok aránya
Erdély	334	38
Románia	62	7
Régió	32	4
Néprajzi zóna, megye	21	2
Ahol él, született	304	34
Település	124	14
Más	12	1
Összesen	889	100
Nem válaszolt	36	
	925	

6. táblázat. A szülőföld megnevezések megoszlása.

A szülőföld-fogalom megoszlása hasonló, mint az 1997. évi mérésben (lásd Veres 2000b), tehát néhány év alatt lényeges változások nem észlelhetők. A kisebb történelmi-néprajzi régiókkal (Székelyföld, Mezőség, Kalotaszeg, az egyes megyék) szülőföldként való azonosulás nem jellemző, inkább a település alkotja a másik jelentősebb válaszcsoporthoz, ebbe tartoznak a kissé általános, "ahol él" vagy "ahol született" válaszok is.

Érzelmek. A nemzeti csoporthoz való tartozáshoz különböző érzelmeket rendelnek hozzá a megkérdezettek. A kutatásunkban a büszkeség–szégyen, előny–hátrány, illetve könnyítés–nehézség dimenzióiban válaszolhattak, illetve közömbösnek is megjelölhették azt, hogy mit jelent számukra érzelmileg a magyarság.

	Teljesen egyetért	Többnyire egyetért	Többnyire nem vagy egyáltalán nem ért egyet
Könnyíti az életemet	10	19	71
Büszkeséggel tölt el	60	23	17
Közömbös számomra	8	7	85
Előnyt jelent	6	15	79
Szégyennel tölt el	1	1	98
Hátrányt jelent	6	21	73

7. táblázat. Az, hogy magyarnak születtem... (a válaszok százalékában).

A válaszok értékei alapján a megkérdezettek 60 százaléka teljesen egyetért azzal, hogy büszkeséggel tölti el a magyarsága, viszont a többi érzelmmel kevesebb, mint 10 százalékuk tudott teljes mértékben azonosulni. Majdnem 30 százalékuk részben vagy teljesen egyetért azzal, hogy magyar származása, könnyíti az életét, bár ez a válasz regionálisan eltérő, Székelyföldön többen, kisebbségben kevesebben válaszolták. Viszonylag kevesen látják előnynek vagy hátránynak a magyarságukat, a teljesen egyetértők aránya 6 százalék, a részben egyetértők között néhány százalékkal többen említették a hátrányt. Összességében a népesség mintegy háromnegyede

nem ért egyet az előny vagy a hátrány válaszokkal, ami egy bizonyos normalitás kialakulását jelenti, ahol a nemzeti hovatartozás a nagy többség részére önmagában nem jelent semmit az érvényesülés terén. Nem így volt ez 1997-ben, amikor a Kárpát-projekt eredményei alapján még a válaszadók 20 százaléka teljesen egyetértett azzal, hogy a magyarsága hátrányt jelent (vesd össze Veres 2000b).

Szimbólumok. A nemzeti szimbolika kérdéskörét az erdélyi magyarok identitástudatában nyílt kérdésekkel vizsgáltuk. Arra a kérdésre, hogy „*Milyen jelképek, szimbólumok fejezik ki számára a magyarsághoz való tartozást, a magyar nemzetet?*” a megkérdezettek 15 százaléka nem tudott vagy nem akart válaszolni. A fennmaradó válaszolók százalékos eloszlása a következő:

Tárgyi szimbólumok	Gyakoriság	Százalékos eloszlás
Nemzeti Zászló (p-f-z)	240	31
Szent korona	86	11
Turul	9	1
Népi kultúra (vis. hagy)	21	3
Himnusz	70	9
Tulipán (RMDSZ)	14	2
Címer	23	3
Anyanyelv, irod, kult.	51	6,5
Ünnepek	10	1
Nem létezik ilyen	16	2
Nem tudja	141	18
más	97	12,5
Összesen	778	100
Nem válaszolt	147	
	925	

8. táblázat. Magyar nemzeti szimbólumok.

A válaszok alapján első helyen a nemzeti zászló áll 31 százalékkal, ezt nagy különbséggel követi a szent korona és a himnusz, amelyeket a válaszolók egytizede jelölt meg mint nemzeti jelképet. A válaszok további 6,5 százaléka a magyar anyanyelvet vagy irodalmat, kultúrát jelölte meg elsődleges szimbólumként. A többi nevesítések igen nagy változatosságot mutatnak, 12 százaléka olyan dolgokat jelölt meg, amely a honfitársai még egy százalékának sem jutott eszébe. Majdnem egyötödük bevallottan vállalja, hogy nem tud ilyeneket megjelölni. A válaszok nagy szóródása a romániai magyarság kisebbségi helyzetével magyarázható, azzal, hogy az elmúlt évtizedek során a magyarok nemzeti identitásának szimbolikus dimenziói nem államilag irányított oktatási és tömegkommunikációs rendszerben, hanem inkább ad hoc módon, informálisan és esetlegesen alakultak ki, éppen az állami keretek tiltása vagy rosszállása következtében.

A nemzeti szimbolika másik összetevőjeként azon személyiségek megnevezését vizsgáltuk, akik a nemzetet képviselik, megjelenítik. Itt külön rákérdeztük a történelmi (politikai) személyiségekre, valamint a nemzeti kultúra megjelenítőire. A kérdésre a megkérdezettek jó egyötö-

de nem tudott válaszolni. A fennmaradók válaszai is nagymértékben szóródnak. A történelmi hősök listáján Szent István vezet 21 százalékkal, öt követik 10 százalék vagy az alatti értékekkel Petőfi Sándor, Mátyás király és Kossuth Lajos. Az erdélyi fejedelmeket összesen mindössze a megkérdezettek 5 százaléka említette, ami jól mutatja a magyar nemzeti szimbolika Magyarország-központúságát és azt, hogy nincs egy ettől markánsan elkülönülő erdélyi magyar nemzeti szimbolika. Az említések sorrendjében következnek öt százaléknál kevesebb említési aránnyal Árpád, az aradi tizenhárom és más 1848-as forradalmárok, Zrínyi Miklós és Ilona, valamint Attila hun vezér. Árpád, és különösen Attila mint nemzeti hősök az erdélyiek, különösen a székelyföldiek nemzeti identitásának egy archaikus rétegét mutatják, ugyanis a történelmi személyiségek e „panteonja” mutatja a leginkább a kisebbségi helyzetnek azt a sajátosságát, miszerint az erdélyi magyarságnak évtizedekig nem volt saját történelemoktatása, így történelmi ismeretei jelentős mértékben romantikus olvasmányokból és legendákból táplálkoztak.

Történelmi személyiségek*	Gyakoriság	Százalék
Szent István	195	21,2
Petőfi Sándor	92	10,0
Mátyás király	84	9,0
Kossuth Lajos	81	8,7
Erdélyi fejedelmek	48	5,2
Árpád	28	3,0
Az aradi tizenhárom és más 48-asok	26	2,8
Zrínyiek (Miklós, Ilona)	24	2,6
Attila hun király	23	2,5
Hunyadi János	21	2,2
Széchenyi	18	2,0
Gábor Áron, Dózsa György	17	1,8
Horthy Miklós	5	0,5
Más	62	6,8
Válaszolni tudott összesen	724	78,2
Nem válaszolt	201	21,8
Összesen	925	100

9. táblázat. Ismert magyar történelmi személyiségek.

* A kérdés így hangzott: Ön szerint vannak a magyar nemzetet megjelenítő történelmi hősök, hősnők? Vannak, éspedig.../ Nincsenek.

Kulturális személyiségeket a népesség valamivel nagyobb hányada tudott megnevezni. Az említésekben kiemelkedik Petőfi Sándor, akit a megkérdezettek 37 százaléka azonosított, ám a többi válasz még a történelmi hősök ismereténél is jobban szórt. Sütő András következik az említések sorrendjében 12,6 százalékkal, öt követi Jókai Mór és Ady Endre 5 százalék körüli értékekkel, míg Arany Jánost, Kányádi Sándort, Markó Bélát, József Attilát, Móriczot és Bartókot ennél kevesebben említették. A további említések nem érték el az egy százalékot, ezért összesítve ún. „rég Magyarországi”, tehát 20. század előtti művészeket 5,5 százalékuk említett, „rég

erdélyit” csupán 1,8 százalék, míg kortárs magyarországi és erdélyi kulturális személyiségeket még kevesebben. A további, be nem sorolható esetek elérték az 1,4 százalékot. A nemzeti szimbolika kulturális dimenziójában már jobban fellelhető egy Erdély-centrikusság. Sorrendben a második személyiség erdélyi, s még ha jóval kevesebben említették is Sütő nevét a Petőfiénél, számottevően „megelőzi” a nagy klasszikusokat. Ennek hátterében a magyar irodalomoktatás folytonossága állhat, hiszen tudvalevő, hogy eltérően a magyar történelemtől, magyar irodalmat mindig is tanultak a magyar tannyelvű osztályokban végzetek. A tananyag viszont, különösen a 20. századi irodalmat tekintve, láthatóan Erdély-centrikusan tárgyalta a szerzőket, különösen 1990 előtt, kialakítva egy regionális identitásréteget, amely azonban az egész magyar kultúrát szimbolizáló, hagyományosan a „legnagyobb magyar költőként” kanonizált Petőfit „megtartja” első helyen, miáltal Erdély-centrikussága nem érvényesül kizárólagosan.

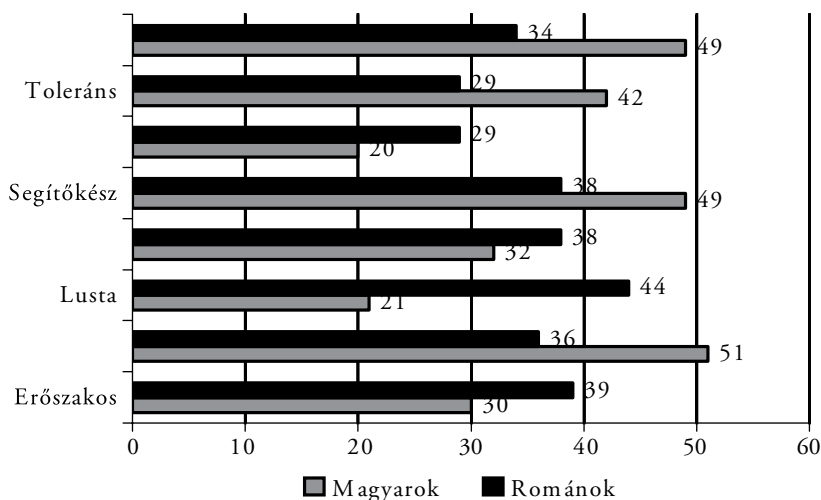
Kulturális személyiségek*	Gyakoriság	Százalék
Petőfi Sándor	343	37,1
Sütő András	117	12,6
Jókai Mór	49	5,3
Ady Endre	45	4,9
Arany János	27	3,0
Kányádi Sándor	18	2,0
Markó Béla	15	1,6
József Attila	8	1,0
Móricz Zsigmond	9	1,0
Bartók Béla	9	1,0
Más „rég Magyarországi”	51	5,5
Más „rég Erdélyi”	17	1,8
Kortárs Magyarországi	16	1,7
Más kortárs Erdélyi	7	0,8
Más	13	1,4
Összesen választott	744	80,7
Nem választott	181	19,3
Összesen	925	100

10. táblázat. Magyar kulturális személyiségek.

* A kérdés így hangzott: Ön szerint vannak-e a magyarságot, magyar nemzetet képviselő kulturális személyiségek (írók, költők, művészek stb)? Vannak, és pedig.../ Nincsenek.

A nemzeti identitás és a másság. Az erdélyi magyarok „mássága” elsődlegesen a románokkal, másodlagosan a cigányokkal való összevetésben nyilvánul meg, számukra ezek a fő referenciacsoportok. Bár a két másság eltérő természetű, a nemzeti retorika kontextusában a románok kapnak központi szerepet. Mint láttuk, a csoportidentitások fontos része a „szignifikáns” másokról alkotott kép. Először vizsgáljuk meg a románokról alkotott sztereotip képzetek meglétét, mint az etnikai előítéletesség egyik előfeltételét.

Arra a kérdésre, hogy „Vannak-e eltérő tulajdonságok románok és a magyarok között?” a válaszolók 67 százaléka mondta, hogy vannak ilyen különbségek, a többi egyharmad szerint nincsenek. Tehát a csoport-szintű elkülönülés eltérő tulajdonságokban való megtestesülésében kétharmada hisz a magyaroknak. Egy másik kérdéscsoportban előre megadott motivációs és morális jellegű személyiségjegyek alapján százalékosan kellett jellemezzék a románokat és a magyarokat. Ez a skála, amit Csepeli Györggyel és Örkény Antallal együttműködésben dolgoztunk ki az 1997-es kutatás során (lásd Csepeli–Örkény–Székelyi 2000:42–44), kiküszöböli azokat a válaszmegtagadási érveket, miszerint nem lehet egy egész közösséget jellemezni tulajdonságokkal. A válaszok átlagai alapján látható, hogy az erdélyi magyarok a románokat a pozitív jellemzőkkel kisebb arányban látták el, mint a saját csoportjukat, míg negatív tulajdonságokat nagyobb arányban tulajdonítottak nekik. Megfigyelhető, hogy a motivációs jegyekben, különösen a lustaságban látják a legnagyobb eltérést (a magyarok 22 százalékához képest a románokra kétszer akkora arányban tartják jellemzőnek), míg a legkisebbnek a morális jellegű „önző” jelzőt tekintetében, ahol mindössze 6 százalékkal haladja meg a románokra vonatkozó átlagérték a magyarokét.

3. ábra. Ön szerint a magyarok/románok hány százaléka jellemezhető a következő jelzőkkel? (magyar minta, átlagok).

A mássághoz való viszonyulás másik mérési módja a különböző etnikumokkal szembeni társadalmi távolságok mérése volt egy hétfokú Bogardus-skálán, ahol az 1-es, a legközelebbi társadalmi távolság a családba fogadás, a 7-es pedig az „egy országban sem lakna vele” kategória volt. A magyarországi magyarokat sokkal nagyobb arányban fogadnák a családba, mint az erdélyi románokat (38 százalék), akiknél még a németek is jobb helyezést kaptak. Összességében azonban a legtöbben, az erdélyi magyarok 77 százaléka a két legközelebbi viszonyba elfogadná az erdélyi románokat, míg az elutasítást mutató nagy távolságra összesen is a válaszok hozzávetőlegesen egytizede jut, ezt mutatja a 2,1-es átlagérték is. Ehhez hasonló értéket mértünk az 1997-es kutatás során is (Csepeli–Örkény–Székelyi 2000:45). A regáti románokat ehhez képest szignifikánsan kevesebben fogadják el közeli viszonyban (az átlag 3,3 százalék), a két legkö-

zelebbi viszonyba a válaszolók 60 százaléka fogadná el őket, míg 12 százalékuk egy országban sem lakna velük. Az eredmények közvetve mutatják, hogy a regionális összetartozásnak relevanciája van az erdélyi magyarok tudatában és a románokat nem kezelik egységes „ellenséges” csoportként.

	Erdélyi magyar	Magyarországi magyar	Német	Erdélyi román	Regáti román	Cigány
Családomba fogadnám (házastárs is)	92,3	72,1	49,5	37,8	20,0	8,0
Elfogadnám barátként	5,8	20,6	29,6	39,7	29,7	21,8
Elfogadnám munkatársnak	0,7	1,7	7,3	8,3	14,5	14,5
Elfogadnám szomszédnak	0,7	1,5	4,5	4,9	4,4	7,6
Egy városban, faluban lagnék velem	0,6	0,7	3,1	4,9	10,2	15,9
Látogatóba jöhetne az országomba	-	2,8	4,8	2,9	9,2	8,3
Átlagértékek	1,11	1,49	1,91	2,13	3,31	4,22

11. táblázat. Bogardus-féle skála értékei százalékos eloszlásban etnikumonként.

* Az 1-es érték a családba fogadást, a 7-es az „egy országban sem laknék” választ jelöli.

Etnocentrizmus és állampolgári azonosulás. Az etnocentrizmus és az állampolgárság-centrizmus különböző, erősebb és gyengébb válfajait tekintve a romániai magyarok mérsékelt álláspontot képviselnek. Azzal a kijelentéssel, hogy jobb lenne a világ, ha mások is a romániai magyarokhoz hasonlóak lennének, csupán 16 százalék értett teljesen egyet, és az egyetértő és nem egyetértő válaszok aránya nagyjából kiegyenlítette egymást. A románokkal való hasonlóságot viszont nagy többségük, 81 százalékuk teljesen elutasította. A hazájuk támogatását, még ha az hibát követ is el, nagy többségük teljesen vagy részben elfogadta, ami az állampolgári azonosulásnak egy kevésbé affektív, de a lojalitást teljes mértékben kielégítő formáját jelenti. Ezzel együtt viszont a válaszadók nagy többsége azzal is egyetért, hogy vannak dolgok, ami miatt szégyenkeznie kell, hogy román állampolgár, tehát számukra a román állampolgárság nem feltétlenül jelent tájféli értelemben vett pozitív szociális identitást.

	Egyáltalán nem ért egyet	Részben nem ért egyet	Részben egyért	Teljesen egyért
Sokkal szívesebben vagyok román állampolgár, semhogy bármely más ország állampolgára legyek.	41,4%	19,8%	19,6%	19,1%
Jobb lenne a világ, ha a többi ország lakosai is olyanok lennének, mint a románok.	81,2%	11,0%	5,7%	2,0%
Jobb lenne a világ, ha a többi ország lakosai is olyanok lennének, mint a romániai magyarok.	23,8%	25,8%	33,7%	16,7%
Az embereknek akkor is támogatniuk kell saját hazájukat, ha az hibát követ el.	11,4%	11,0%	31,2%	46,4%
Van néhány dolog Romániában, ami miatt szégyenkezniem kell, hogy ennek az országnak az állampolgára vagyok.	8,7%	3,9%	25,5%	62,0%

12. táblázat. Az etnocentrizmus és állampolgárság-centrizmus formái.

A nemzeti etnocentrizmus másik mérési módja különböző általános ideológiai kijelentéseknek a saját nemzeti közösségre és a referenciaközösségre vonatkozó összehasonlító alkalmazása. Ezek a kijelentések bármelyik közép-kelet-európai nemzeti ideológiában megtalálhatók a saját vagy a történelmi „ellenség”-nemzetre vonatkozóan.

	Elsősorban a románokra igaz	Elsősorban a magyarokra igaz	Mind- kettőre	Egyikre sem	Nem tudom
Nincs még egy olyan nemzet, amely annyi tudóst, művészt adott volna világnak.	1,2	42,9	16,1	24,1	15,7
Csodálatra méltó e nemzet veszély idején megnyilvánuló összetartása.	16,1	37,6	23,5	12,6	10,2
Ez a nemzet sokat szenvedett a történelem során, mégis meg tudta tartani azonosságát.	3,4	69,2	18,4	2,2	6,8
Ez a nemzet mindig is a civilizáció élharcosa volt Európában.	1,2	50,7	5,5	26,9	15,7
Fennhéjázó, gőgös nemzet, mely megszokta, hogy uralkodjék.	29,6	15,5	6,2	33,7	14,9
Kevés olyan nemzet van Közép–Európában, mely oly sokat beszélt és oly keveset tett.	63,4	2,7	5,2	11,6	17,1
Vendégszeretőnek tartják magukat, pedig csak haszonlesők.	33,3	5,0	10,0	32,0	19,7
Bármit is állítsanak magukról, az európai demokratikus normáknak sosem lesznek képesek megfelelni.	65,4	,4	3,7	12,1	18,4

13. táblázat. A nemzeti etnocentrizmus kijelentései.

Az első négy, pozitív kicsengésű kijelentést várhatóan inkább a magyarokra, az utolsó négy, negatív kijelentést inkább a románokra tartották igaznak. A válaszolók kisebb, de számottevő része esetenként mindkettőre vagy egyik nemzetre sem tartotta igaznak a kijelentéseket és jelentős volt azok aránya is, akik nem tudtak azonosulni a kijelentésekkel. A kijelentésekkel való azonosulás mértéke egyébként, mint látni fogjuk, társadalmi rétegenként specifikusan változik.

A kutatás során megvizsgáltuk az idegengyűlöletre és az etnikai kizárásra vonatkozó viszonyulást is. A magyar nemzethez való tartozás esszencialista alapú meghatározását kifejező kijelentéssel (lásd a 14. táblázat 1. kijelentését) közel 38 százalék értett egyet, ezek elvileg hajlamosak arra, hogy a nem magyar etnikai származású magyarokkal (zsidók, örmények, elmagyarosított románok) szemben megkülönböztető és kizáró magatartást tanúsítsanak, s arányuk nem elhanyagolható.

	Teljesen egyetért	Részben egyetért	Részben nem ért egyet	Egyáltalán nem ért egyet
1. Azok, akik nem veszik át a magyar szokásokat és hagyományokat, még ha magyarul beszélnek is, lehetetlen, hogy magyarokká váljanak.	37,7%	34,5%	16,0%	11,9%
2. Az államnak segítenie kell a nemzetiségi kisebbségeket abban, hogy megőrizték szokásaikat és hagyányaikat.	85,3%	10,7%	2,0%	2,0%
3. Azoknak a menekülteknek, akik otthon politikai elnyomás áldozatai, meg kell engedni, hogy Romániában maradjanak.	58,2%	27,9%	8,9%	5,0%

14. táblázat. *Exklúzió és idegengyűlölet.*

A NEMZETRE VONATKOZÓ TUDÁS HIERARCHIKUS ELOSZLÁSA ÉRDÉLYBEN

A nemzeti identitás rétegspecifikus sajátosságainak jellegzetes vonása, hogy mivel a szocializáció folyamatában a nemzeti szocializáció az iskolai képzés közvetítésével jut el a fiatalokhoz, az iskolázottságbeli rétegspecifikus eltérések a nemzeti szocializációban is hasonló hierarchizálódást eredményeznek. Csepeli György a nemzetről való tudás társadalmi megoszlásának kérdéseként tárgyalja, hogy a „nemzeti ideológia által kidolgozott tudáskészlet egyes elemei eltérő gyakorisággal vesznek részt a társadalom tagjaiban élő nemzeti identitásérzet és tudat szervezésében” (1992). Végeredményben ezek a tudásszintek különítik el a nemzeti identitás spontán, tudatos és ideologikus formáit. A „nemzetről való tudás piramisa” csúcsán az úgynevezett „nehéz ismereteket” hordozó néhány százalékos csoport helyezkedik el, amely Csepeli szerint az értelmiség soraiból kerül ki és amely nem foglalja magába az egész értelmiségi réteget Magyarországon. Ebben a csoportban felülreprezentáltak a többgenerációs értelmiségiek, ugyanis a család mint szocializációs közeg ezen a szinten igen jelentőssé válhat (Csepeli 1992:123–127).

A továbbiakban megnézzük, hogy a nemzeti ideológia által kimunkált nemzeti tudáskészlet hogyan oszlik meg az erdélyiek körében a társadalmi réteghelyzet kontextusában. Az első részben tanulmányoztuk a nemzeti identitás típusait, megkülönböztettük a természetes, tudatos

és ideologikus nemzeti identitástípusokat, amelyek a nemzetre vonatkozó ideológiai tudás különböző szintjeire terjednek ki. A továbbiakban a 2000. évi felmérésünkben származó változók segítségével megkíséreljük operacionalizálni ezeket a szinteket. Általános módszerként abból indulunk ki, hogy a választ megtagadók vagy a „nem tudom”-mal válaszolók aránya mutatja a kérdés relevanciájának mértékét a társadalmi hierarchiában. Meg kell jegyezni azonban, hogy a kutatás elsősorban a természetes nemzeti identitás dimenzióit vizsgálta részletesen, a tudatos és az ideologikus nemzeti identitás szintjeiről csak részlegesen gyűjtöttünk adatokat.

A természetes nemzeti identitás elemeit a nemzeti csoport majdnem minden tagja ismeri. Ide soroljuk a következőket: nemzeti azonosulás (minek vallja magát), nemzeti büszkeség, szimbólumok, a hazafogalom percepciója, a saját csoport nagyszerűségébe vetett hit, amelyek segítségével felmérhetjük, hogy a népességnek mekkora részét hatja át a természetes nemzeti identitás.

Míg a nemzeti azonosulás, büszkeség, hazafogalom kérdésében nem voltak szignifikáns eltérések rétegenként – ezek képezik a természetes nemzeti identitás vázát – a nemzeti szimbólumok megnevezése már jelentős eltéréseket mutat:

Réteghelyzet	Érvényes válaszok	Nem tudja	Összesen
vezető és vállalkozó	82,2	17,8%	100%
értelmiségiek	89,2	10,8%	100%
nem fizikai dolgozók	72,7	27,3%	100%
kisiparosok, kisvállalk.	66,6	33,3%	100%
gazdálkodók	73,1	26,9%	100%
munkások	64,4	35,6%	100%
háztartásbeli és munkanélküli	51,3	48,7%	100%
Összesen	70,1	29,9%	100%

15. táblázat. Magyar nemzeti szimbólumok, amelyek kifejezik a magyarsághoz tartozást (N=775).

Míg az értelmiségiek 90 százaléka érvényes választ tudott adni a kérdésre, a háztartásbeliek és a munkanélküliek majdnem fele nem tudott érdemben válaszolni. Ennek fő oka az lehet, hogy bár a szimbólumok is a természetes nemzeti identitás részei, mivel a szimbólumokat nyílt kérdéssel közelítettük meg és kisebbségi helyzetben nem egyértelmű a „nemzeti szimbólumok kánonja”, ezek megnevezése az alacsonyabb műveltségű rétegek számára nehezebben ment. A réteghelyzet hátterében ebben az esetben túlnyomórészt az iskolázottság áll, a felsőfokú végzettségűek csupán 13, az általános iskolával rendelkezők 42 százaléka nem tudott érdemben válaszolni. Ez abból is látszik, hogy megadott válaszlehetőséggel kérdezve rá, hogy fontos-e a magyarsághoz való tartozáshoz a piros-fehér-zöld zászló szeretete és tisztelete, már nem voltak szignifikánsak az eltérések.

A következő szint a nemzeti kategorizáció, tipizáció szintje, amely Csepeli szerint a nemzeti csoport jelentős részét (30–90 százalékát) fogja át (Csepeli 1992:123). Ezt a nemzeti auto- és heterosztereotípiákkal tudjuk megragadni, esetünkben százalékosan kifejezve, hogy az erdélyi magyarok és románok hogyan vélekednek önmagukról, illetve a másik etnikumról. Ide tartoznak a nemzeti csoporton belüli alcsoportok tipizációi, amelyeket a székely–magyar, erdélyi–magyarországi, erdélyi román–ó-romániai dichotómiák eltérő tulajdonságaira való rákérdezéssel mértünk.

Réteghelyzet	Magyarok		Románok	
	Érvényes válaszok	Nem tudja, nem válaszol	Érvényes válaszok	Nem tudja, nem válaszol
vezető és vállalkozó	88,9%	11,1%	66,7%	33,3%
Értelmiségiek	90,8%	9,2%	72,1%	27,9%
nem fizikai dolgozók	83,1%	16,9%	61,8%	38,2%
kisiparosok, kisvállalk.	74,5%	25,5%	83,8%	16,2%
gazdálkodók	67,2%	32,8%	67,7%	32,3%
munkások	79,5%	20,5%	76,9%	23,1%
háztartásbeli és munkanélküli	75,0%	25,0%	62,9%	37,1%
nyugdíjas	70,0%	30,0%	60,5%	39,5%
Összesen	78,2%	21,8%	67,5%	32,5%

16. táblázat. A saját nemzeti csoport sztereotip jellemzése.
(Az erdélyi magyarok/ románok hány százaléka jellemezhető...).

A tipizációk hierarchikus eloszlását az iskolázottság szerinti válaszok arányai a foglalkozási réteghelyzetnél jobban mutatják:

Iskolázottság	Magyarok		Románok	
	Érvényes válaszok	Nem tudja, nem válaszol	Érvényes válaszok	Nem tudja, nem válaszol
10 oszt. vagy kevesebb	63,8%	36,2%	59,4%	40,6%
szakiskola	81,0%	19,0%	62,6%	37,4%
középiskola	82,9%	17,1%	73,8%	26,2%
egyetem	86,2%	13,8%	72,0%	28,0%
Összesen	78,1%	21,9%	67,4%	32,6%

17. táblázat. A másik nemzeti csoport negatív sztereotip jellemzése
(Az erdélyi románok/ magyarok hány százaléka jellemezhető...).

Látható, hogy bármiféle nemzeti kategorizációra kérjük fel a megkérdezetteket, a magasabb iskolai végzettségűek inkább hajlandók, és meg is tudják ezt tenni, bár a többségiek körében visszafogottabbak a szándékok az „általánosított másik” negatív jellemzésére.

A valószínűsítések szintjéhez tartoznak a remények, szorongások, várakozások, jövőtudat. Kutatásunk során ezt a szintet az Erdélyben és a világon élő magyarok számának becslésével és a jövőbeli perspektíváinak operacionalizálásával mértük. A népesedési folyamatok – amelyek az erdélyi magyarok számával, és jövőbeli perspektíváinak alakulásával foglalkoztak – köznapi tudatba való lecsapódására kérdeztünk rá, az érvényes válaszadók aránya rétegenként szignifikánsan eltért, és jól követhető, hogy a magasabb iskolázottsággal rendelkező társadalmi ré-

tegekhez tartozók lényegesen nagyobb arányban válaszoltak érdemben a kérdésekre, mint az alacsonyabb iskolázottságúak.

A nemzeti attitűdök komplex körére csupán a román–magyar viszony kontextusában tettünk fel kérdéseket, és a következőket választottuk ki: (1) a román–magyar konfliktus megoldhatósága és a megoldási javaslatokra válaszolni tudók aránya; (2) a nemzeti etnocentrizmust is operacionalizáló kijelentésekkel szembeni attitűdök román–magyar kontextusban; (3) a magyarok esetében az RMDSZ tevékenységeivel és céljaival szembeni attitűdök; (4) szurkolás a román–magyar sportmérkőzések alkalmával. A konfliktus megoldhatóságának kérdése iskolázottság szerint az alábbi eloszlásokat mutatja almintánként:

Iskolázottság	Magyarok*			Románok*		
	Igen	Nem	Nem tudja, nem válaszol	Igen	Nem	Nem tudja, nem válaszol
10 oszt. vagy kevesebb	62,6%	9,3%	28,0%	49,4%	9,1%	41,6%
szakiskola	56,0%	24,0%	20,0%	59,3%	8,5%	32,2%
középiskola	59,7%	19,6%	20,7%	54,1%	5,2%	40,7%
egyetem	64,0%	23,4%	12,6%	63,8%	1,7%	34,5%
Összesen	60,5%	18,3%	21,2%	54,4%	6,5%	39,1%

18. táblázat. *Megoldható-e a magyar--román konfliktus? Válaszok eloszlása iskolázottsági szintenként (a konfliktust érzékelők válaszai, Nm=755, Nr=465).*

* Szignifikáns összefüggések $p=0,0001$ szinten *Khi-négyzettel*.

Mint láthatjuk, a kérdésre iskolázottság szerint eltérő arányban válaszoltak érdemben mindkét nemzetiséghez tartozók, és itt is jól látható, hogy az iskolai szinttel emelkedik az érvényes választ adók aránya 72-ről 87 százalékra a magyarok, valamint 58 százalékról 65 százalékra a románok esetében. Ám a többségi és a kisebbségi attitűdök között lényeges különbséget figyelhetünk meg: amíg az erdélyi magyarok esetében az iskolázottsággal a konfliktus megoldhatatlanságára vonatkozó válaszok aránya emelkedik, a románok esetében éppen fordított a tendencia – alig van olyan román diplomás, aki szerint a konfliktus ne lenne megoldható. Ez értelmezésem szerint a románok részéről a román–magyar viszony alakulásában pozitív kilátásokat vetít előre.

A nemzeti etnocentrizmust is operacionalizáló kijelentések közül kiválasztottunk egyet, ami a saját csoport nagyszerűségébe vetett hitet mérte, ám a többi kijelentésekre is hasonló mértékben válaszoltak érvényesen a különböző iskolázottságúak:

Iskolázottság	Magyarok		Románok	
	Érvényes válaszok	Nem tudja, nem válaszol	Érvényes válaszok	Nem tudja, nem válaszol
10 oszt. vagy kevesebb	79,7%	20,3%	65,6%	34,4%
szakiskola	81,5%	18,5%	74,6%	25,4%
középiskola	85,9%	14,1%	84,7%	15,3%
egyetem	95,4%	6,6%	94,6%	6,4%
Összesen	84,7%	15,3%	78,5%	21,5%

19. táblázat. *Melyik nemzetre igaz? Nincs még egy olyan nemzet, amely annyi tudóst, művészt adott a világnak, mint*

Megfigyelhető, hogy a többségiek körében a nemzeti attitűdök ideológiai mezőjére az alacsony iskolázottságúak kevesebb, mint kétharmada tudott rákapcsolódni, ám a kisebbségiek körében Erdélyben ez a 80 százalékot közelíti. Az előbbi kérdésre adott érvényes válaszok arányát is figyelembe véve levonhatjuk azt a következtetést, hogy egy átetnicizált világban a kisebbséghez tartozók hajlamosabbak az ideológiai tudásra való nagyobb mérvű ráhangolódásra.

A magyarok esetében megvizsgáltunk még más, az RMDSZ tevékenységével és céljaival szembeni attitűdöket is, valamint a sportesemények nemzeti attitűdrendszerben való értelmezését. Ezekre a kérdésekre adott érvényes válaszok eloszlása is az előbb megállapított tendenciákat húzza alá.

Az értelmezési sémák körébe sorolják az értékelést, oktulajdonítást, viszonyítást, vonatkoztatásokat, kompenzációt, egyensúlyképzést. Ezt a román–magyar konfliktus kialakulásának oktulajdonításával, valamint az erdélyi magyarok történeti demográfiai értelmezéseivel fogjuk megragadni. A felmérés eredményei alapján az erdélyi magyarok kétharmada jelölt meg valamilyen okot a román–magyar konfliktus meglétére, és láthatjuk, hogy az oktulajdonítás erős összefüggést mutat az iskolázottsággal, a 10 osztállyal vagy kevesebbel rendelkezők alig több, mint fele válaszolt e kérdésre.

Iskolázottság	Magyarok		Összesen
	Érvényes válaszok	Nem tudja, nem válaszol	
10 osztály vagy kevesebb	55,3%	44,7%	100,0%
Szakiskola	67,5%	32,5%	100,0%
Középiskola	69,0%	31,0%	100,0%
Egyetem	78,9%	21,1%	100,0%
Összesen	66,6%	33,4%	100,0%

20. táblázat. *Mi az oka a román–magyar konfliktusnak? (N=925).*

Az „értelmezések” sajátos területe Erdély történelme, és különösen a magyarok és a románok egymáshoz viszonyított aránya. Ezt csupán a magyarok körében vizsgáltuk, mivel feltételeztük, hogy a kisebbségi magyarok a két nemzeti ideológia eltérő hatását disszonánsan dolgozzák fel. Arra a kérdésre, hogy voltak-e valaha többségben Erdélyben a magyarok, túlnyomó többségük érvényes választ adott. „Nehéz” ismeretnek minősült viszont annak a behatárolása, hogy ez mikortól meddig tartott. Valóban a kérdésre a megkérdezettek kevesebb, mint fele tudott válaszolni, akárcsak a Csepeli féle modell szerint (Csepeli 1992:127) és az is jól látható, hogy az alacsony iskolázottságúak egynegyedéhez képest az egyetemet végzetek több, mint fele adott érvényes választ.

Iskolázottság	Mikortól...?		Meddig...?		Összesen
	Válaszolt	Nem tudja, nem válaszol	Válaszolt	Nem tudja, nem válaszol	
10 oszt. vagy kevesebb	22,1%	77,9%	39,1%	60,9%	100,0%
szakiskola	28,6%	71,4%	63,7%	56,3%	100,0%
középiskola	39,7%	60,3%	50,9%	49,1%	100,0%
egyetem	52,0%	48,0%	62,6%	37,4%	100,0%
Összesen	35,3%	64,7%	48,5%	51,5%	100,0%

21. táblázat. Mikor voltak többségben a magyarok Erdélyben? (magyarok, N=925).

Az úgynevezett „nehéz ismeretek”, amelyet rendszerint a nemzeti csoport néhány százaléka birtokol és amelyek a nemzeti ideológia alakítását, termelését szolgálják, kérdőíves módszerrel nehezen megfoghatók, s mivel statisztikailag nem lenne elég nagy esetszám sem az elemzésükre, így ezek vizsgálatára itt nem kerül sor.

A kisebbségi helyzetet problémaként értelmezők igen eltérően oszlanak meg mind réteghelyzet, mind pedig iskolázottság szerint. Az előző részben ismertetett egyik kérdésre adott válaszok eloszlása iskolázottság szerint a következő:

Iskolázottság	Magyarok			Összesen
	nincs semmi problémám, jól tudom egyeztetni;	néha felmerül bennem egy-két ellentmondásos érzés, de általában nem probléma;	elég gyakran/gyakran probléma számomra	
10 osztály vagy kevesebb	72	21	7	100,0%
szakiskola	62	28	10	100,0%
középiskola	54	36	10	100,0%
egyetem	39	43	18	100,0%
Összesen	57,5	32	10,5	100,0%

22. táblázat. Mennyire jelent önnek problémát, hogy magyar nemzetiségüként román állampolgár? (N=878).

A válaszok eloszlása a különböző iskolázottságú csoportok körében szignifikánsan eltér. Kiderül, hogy a kisebbségi helyzet problematizálása is olyan ideológiai kérdésként vetődik fel, amely az értelmiségiek körében az esetek 61 százalékában legalábbis ritkán problémát okoz, ám a népesség többségét kitevő alacsonyabb iskolázottságúak nagy többségének nem okoz semmilyen gondot. Ugyanez a tendencia figyelhető meg foglalkozási rétegenként is, ám minden rétegben van egy szűk, 10 százalék körüli csoport, akiket gyakrabban foglalkoztat a magyarságuk és román állampolgárságuk összeegyeztetésének problematikusága.

A NEMZETI IDENTITÁSELEMEK ÉS A TÁRSADALMI KÖRNYEZET SOKVÁLTOZÓS MODELLJE

A nemzeti identitáselemek kölcsönös hatásrendszerének megállapítására, valamint a nemzeti attitűd-mutatók társadalmi beágyazottságának leírására egy sokváltozós regressziós út-modellt állítottunk fel. A társadalmi státus mérésére főkomponens-elemzéssel egy látens változót hoztunk létre a következő változókból: anyagi helyzet indexe – amelynek a következő összetevői vannak: az egy főre eső családi jövedelem, a tartós használati cikkekkel való ellátottság (termékek száma), az autóval való rendelkezés súlyozott változója (az autó kora években 1-3 ig terjedő skálán mérve, valamint az autó márkája: 1 – volt szocialista országban, 2 – máshol gyártott értékekkel súlyozva), az iskolázottsági szint (hány évet tanult összesen, befejezett iskolai évek), a könyvek száma a lakásban és a gyenge kötésű társadalmi kapcsolatok faktorja. A státusfaktor az összvariancia 54 százalékát magyarázza. Végül a társadalmi környezetet a *társadalmi státus* mellett a következő változók segítségével operacionalizáltuk: a magyarok megyei aránya; van-e helyi magyar többség a településen (1- van, 0- nincs); életkor; iskolázottság (befejezett iskolai évek száma); apa iskolázottsága (befejezett iskolai évek száma).

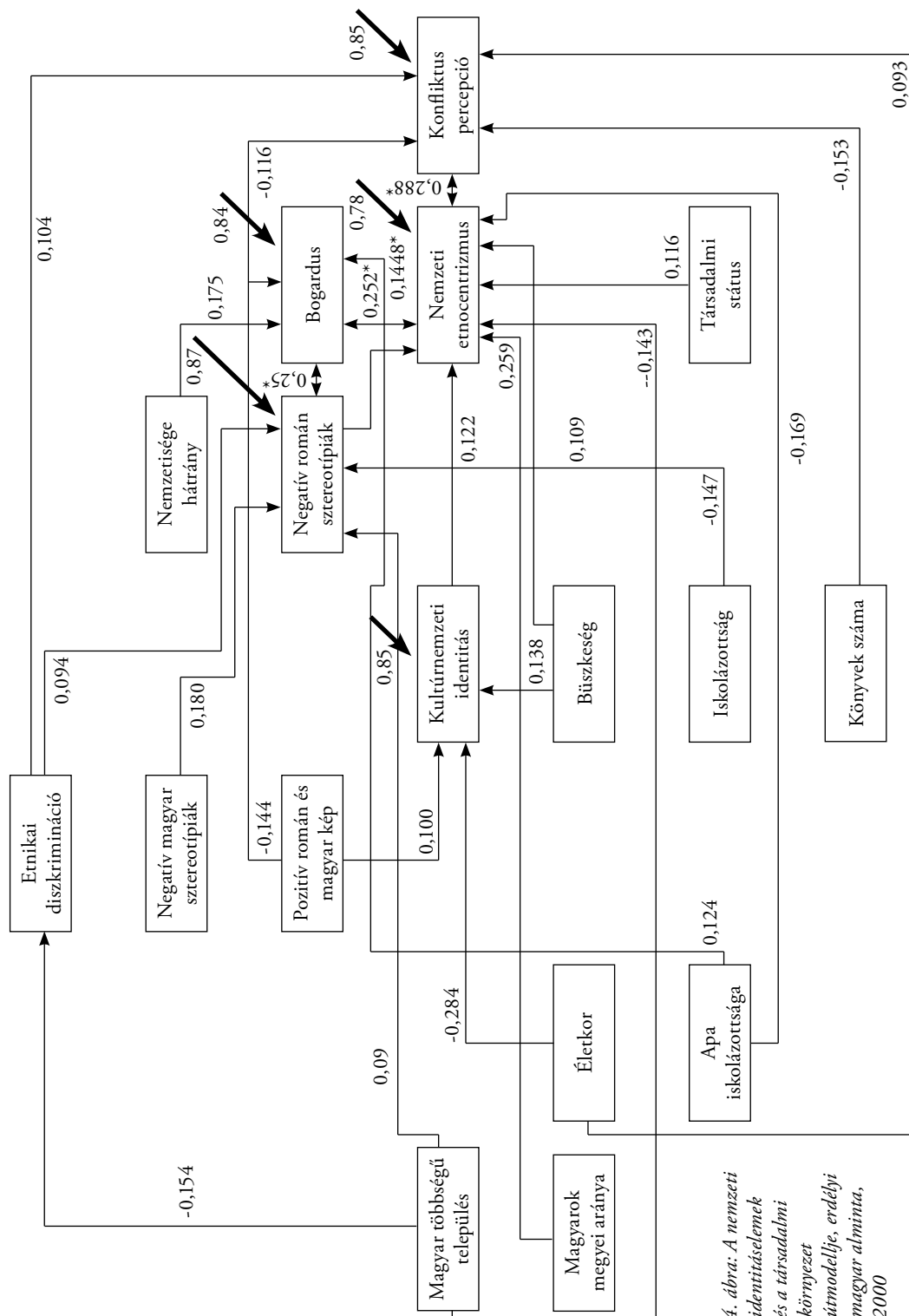
Ezt követően kiválasztottuk a nemzeti identitás néhány mutatóját, valamint más, az etno-demográfiai helyzethez kapcsolódó tényezőket, amelyeket mennyiségi változókkal rögzítettünk és a következő képzett változókat hoztuk létre:

- *A fő nemzeti identitástípus meghatározóinak faktora* (a magyarok esetében a kultúr-nemzeti identitás, a románok esetében a kultúr- és az államnemzeti elemek keveréke);
- *A nemzeti etnocentrizmus*: valamely nemzetet jellemző négy pozitív és négy negatív ideológiai kijelentésre épül. A képzett változó összeszámolja, hogy hány pozitív kijelentést tartanak a elsősorban magyarokra jellemzőnek és ugyanakkor hányat a románokra, a kijelentésekre adott válaszok eloszlását lásd az előző fejezetben. E mutatót a nacionalista elemekkel terhelt nemzeti identitás megragadására alkalmas indikátorként használjuk;
 - A román-magyar *konfliktus percepciója* (1 – van konfliktus, 0 – nincs);
- *A nemzeti büszkeség*
 - Az etnikai sztereotipizáció három faktora, amelyet a saját, illetve a konkurens nemzeti csoport jellemzésére megadott pozitív és negatív jelzők faktorelemzése útján kaptunk – elkülönült egy mindkét etnikummal szemben

pozitív sztereotíp képet tükröző első faktor, *a negatív román sztereotípizációt* megragadó második, valamint *a negatív magyar sztereotípiákat* leíró harmadik faktor;

- Bogardus-skálával mért, a „másik” erdélyi nemzeti csoporttal szembeni *társadalmi távolság*;
- Az *etnikai diszkriminációs* helyzetek megélésének gyakorisága (négyfokú skálán);
- Az *etnikai-nemzeti hovatartozása hátrány* (Lickert-skálán mért értékek).

A modellbe további más változókat is bevontunk, amelyek azonban nem gyakoroltak szignifikáns hatást a nemzeti identitáselemekre, ilyenek a román, illetve a magyar nyelvtudás almin-tánként, a szubjektív osztályhelyzet, a nemi hovatartozás és a foglalkozás presztízspontszáma.

4. ábra: A nemzeti identitáselemek és a társadalmi környezet, erdélyi útmoldellje, erdélyi magyar almintá, 2000

Az elemzés során, ahol a két változó közötti, mindkét irányú beta érték nagysága közel állt egymáshoz, a korrelációs együtthatót vettük alapul, amely ezekhez ugyancsak közelálló érték. Megvizsgálva a *magyar modell* regressziós beta-együtthatóit, a modellben a nemzeti identitás valamely aspektusát mutató változók képezték a függő, a többiek pedig a független változókat, bár az identitáselemek egymás magyarázatában is szerepet játszottak. Az egyes regressziós modellek magyarázó ereje 15–22 százalék között mozog, a többi részt más tényezők magyarázzák.

A modell központi függő változójának a nemzeti etnocentrizmus bizonyult, amelyet a legtöbb független változó magyaráz: egyrészt az összetett társadalmi státus, ($B=0,116$), másrészt a származási háttért megjelenítő apa iskolázottsága játszik szerepet. A magasabb státusértékek az erősebb nemzeti etnocentrizmus irányába hatnak, az apa magasabb iskolázottsága viszont éppen fordítottan hat az etnocentrizmus szintjére, tehát az apa magasabb iskolázottsága inkább korlátozottabb etnocentrizmust jelent. Ez az eredmény igen érdekes és felszínre hoz két, látszólag ellentmondásos tendenciát: az általános ismeretszint, a személy iskolázottsága csak a státuson keresztül érvényesül, közvetlenül nem, illetve a magas státus, amelynek egyik komponense a magasabb iskolázottság is, növeli az etnocentrizmust, mivel a nemzeti műveltség (irodalom, történelem) telített etnocentrikus elemekkel – mint azt az előző fejezetben is láttuk egyszerű összefüggés-vizsgálatok alapján. Ám az apa magasabb iskolai végzettsége révén a családban közvetíthető tudás bizonyos mértékben „megszűri” az etnocentrikus elemeknek a kultúrán keresztül való közvetítését.

A tágabb értelemben vett etno-ökológiai-társadalmi környezet gyakorol talán a legjelentősebb hatást az etnocentrizmusra: a magyarok megyei aránya 0,259-es együtthatóval, a település magyar többségi helyzete vagy annak hiánya pedig $-0,143$ beta-együtthatóval magyarázza az etnocentrizmust. Azt mondhatjuk, hogy a magyarok megyénkénti magasabb aránya növeli az etnocentrizmust, ám a települések magyar többségi helyzete már inkább csökkenti azt. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy amikor a megyében viszonylag magas a románok aránya, tehát például egy észak-erdélyi megyében, de a faluban vagy a kisvárosban magyar többség van, akkor a magyarság kevésbé előítéletes a románokkal szemben, mert a szűk lakóköznyezetből, településről kilépve alkalma van interetnikus tapasztalatokra, megismerésre és ez hozzájárul a románokkal szembeni előítéletesség csökkenéséhez. A modell szerint az előbb említett két tényező közti beta érték $-0,09$, alacsony, de szignifikáns. A magyar többségű megyékben a településeken sem élnek rendszerint románok jelentősebb arányban, ezért az etnikumközi tapasztalatok esélye – ami csökkenthetné az előítéletességet – kisebb.

Van azonban az előítéletesség növekedésének egy másik útja, amikor a magyar kisebbséghez tartozó etnikai diszkriminációt észlelt az élete során, ám a beta érték itt is igen alacsony ($0,094$). Az etnikai diszkrimináció észlelésében is a nagyszámú függő változó közül csupán a település magyar többségű jellege, illetve a társadalmi státus játszik szerepet, az előbbi úgy, hogy a nem-magyar többségű településen valószínűbb az etnikai diszkrimináció észlelése és a magasabb társadalmi státusúak is nagyobb eséllyel észlelnek diszkriminációt ($B=0,126$, technikai okokból az ábrán nincs feltüntetve a hatás). Azt viszont fontos tudni, hogy az etnikai diszkrimináció észlelése is ideologizálható, ezért nem véletlen, hogy az erdélyiekkel szembeni társadalmi távolságtartás (Bogardus) magyarázza a diszkriminációt, tehát inkább a románokat elkerülőket észlelnek diszkriminációt ($B=0,11$), míg fordítva nem szignifikáns a közvetlen hatás – bár a logikus az lenne, hogy akiket diszkriminálnak, azok nagyobb távolságot tartsanak a románoktól.

A kultúrnemzeti identitásfaktor a népességet rétegződés szerint elég homogén módon jellemzi, ezért ezt külön csupán az életkor magyarázza jelentősen (-0,284), mégpedig fordítottan, ami azt jelenti, hogy a fiatalabbaknál erősebben együtt jár a kultúrnemzeti azonosulás. Kisebb mértékben, de szignifikánsan magyarázza még a pozitív sztereotip kép és a nemzeti büszkeség tényezője is.

A társadalmi státusz és az örökölt kulturális tőke formái nincsenek közvetlen kapcsolatban a többi identitáselemmel, csupán a Bogardus-skálával mért társadalmi távolság-mutató esetén figyelhetünk meg egy 0,124-es bétájú hatást. A nemzeti etnocentrizmus és a Bogardus-skála szerint mért erdélyi románokkal szembeni társadalmi távolságtartás közvetlen kapcsolatának erősségét a 0,252 a korrelációs együttható érték fejezi ki. Több más nemzeti attitűd- és identitáselem közvetve, éppen a Bogardus-változón keresztül gyakorol hatást az etnocentrizmusra: a románok negatív sztereotipizációja, melynek (gyengébb) közvetlen hatása is van, a nemzetiségüket hátrányként megélők (0,175) faktorán keresztül, valamint megemlíthető a románokról és a magyarokról egyaránt pozitív sztereotip képet kifejező faktor fordított hatása (-0,144).

Az apa iskolai végzettsége, bár fordított hatással van a nemzeti etnocentrizmusra, a Bogardus-változóra már közvetlen hatást fejt ki 0,124-es együtthatóval, ami arra enged következtetni, hogy a magasabb kulturális tőkés család háttér csak bizonyos vonatkozásban csökkenti az etnocentrikus szemléletet, mivel az etnikai távolságtartást növeli, bár hatása minimális. A nemzeti identitás másik eleme a sztereotipizáció, amelynek három formáját ragadtuk meg a faktorelemzéssel. Ezek közül a románok negatív sztereotipizációja az, amely a Bogardus-változóval számottevő korrelációs kapcsolatot mutat ($r=0,25$), míg a magyarok negatív auto-sztereotipizációja is 0,18-as értékben magyarázza a románokról alkotott negatív képet. Ennek értelme az, hogy akik a magyarokról kritikus véleményt fogalmaztak meg, azok többnyire a románokról is ezt tették.

Végül, de nem utolsósorban a román–magyar etnikai konfliktus percepciójának magyarozatát vizsgáljuk meg. A modell jól mutatja, hogy a konfliktuspercepció a nemzeti ideológia által irányított identitáselemek rendszerébe ágyazódik és azon belül a legerősebb kapcsolatot a nemzeti etnocentrizmussal mutat (a korrelációs együttható értéke 0,288). Közvetlenül magyarázza még a konfliktuspercepciót a család tulajdonában levő könyvek száma, ám fordítottan, -0,153-as beta-értékkel, tehát a nagyobb volumenű tárgyasult kulturális tőke enyhíti a konfliktuspercepciót. A konfliktuspercepciót gyengén magyarázza még az etnikai diszkrimináció percepciója 0,104, valamint a románok és magyarok együttes pozitív sztereotipizációja, de fordítottan, -0,116-os beta-értékkel. A modell aláhúzza azt a tézisünket, hogy az etnikai konfliktuspercepció identitástényező és kialakulásában fontosabbak a nemzeti ideológia etnocentrikus konstrukciói, mint az egyéni tapasztalatok. Ez utóbbit az etnikai diszkrimináció percepciójával, valamint a települési, megyei nemzetiségi arányok segítségével mértük.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az alábbiakban röviden összegezzük fontosabb megállapításokat, valamint néhány következtetést fogalmazunk meg.

Az elemzések során kimutatható, hogy az erdélyi magyar kisebbségi nemzeti identitás – akár csak az erdélyi románok nemzeti identitása – természetes (spontán) formájának elemei az egész érintett népesség körében megfigyelhetők. A magyar nyelvű almintában néhány százalékot tett ki a kettős magyar-román vagy román identitásúak aránya, ezek válaszait leszámítva a természete-

tes kultúrnemzeti identitás elemei a szakirodalomban jelzett sajátosságokat mutatják: a pozitív szociális identitás megléte, a saját csoport pozitív sztereotipizációja, a pozitív érzelmek a nemzeti ünnepek, szimbólumok iránt. A tudatos nemzeti identitás szintjéhez tartozó attitűdöket ismerők köre a magasabb iskolázottsággal rendelkezők rétegéből került ki, arányuk pedig hasonló a Csepeli György, Örkény Antal vagy Gereben Ferenc által megfigyelt magyarországi adatokhoz. A nemzetre vonatkozó tudás hierarchikus eloszlását jól lehet szemléltetni az erdélyi adatokon, az értelmezéseket illetően az alacsony iskolázottságú társadalmi rétegek nagyobb része nem tudott válaszolni a feltett kérdésekre. Az érvényes válaszok azt mutatják, hogy a történelmi ismeretek tekintetében a magyar történelmi tudat hagyományos, „esszencialista” típusú értelmezései dominálnak Erdély etnikai viszonyainak történelmi alakulását illetően. A szimbolika tekintetében az erdélyi magyarok ismeretei alapvetően nem különülnek el a magyarországiaktól, ám a kulturális személyiségeket illetően van az identitásnak egy erdélyi rétege, míg a történelmi személyiségek esetében nem mutatható ki egy jól elkülönülő Erdély-centrikusság, hanem anakronisztikus és helyi hatások figyelhetők meg a preferenciákat illetően (hun-tudat, Gábor Áron stb).

A központi hipotézis – miszerint a magasabb státusz helyzetben levő egyéneknél „vegytisztaban” kerül előtérbe a közösségi identitás kultúrnemzeti komponense – beigazolódni látszik az erdélyi magyarok esetében. A kultúrnemzeti identitáskritériumok megnyilvánulása esetében a társadalmi réteghelyzet szerinti elemzés segítségével további különbségekre is rá lehetett mutatni, melyek esetenként túlmutatnak az iskolázottsági szintek közötti különbségen. Az államnemzeti identitáskomponens kevésbé jelentős szerepe nem csupán a magyar kisebbségi, hanem a román többségi értelmiségiek körében is megfigyelhető. Ez arra utal, hogy nem valami sajátos kisebbségi helyzetre visszavezethető ok erősíti a kultúrnemzeti kritériumokkal való azonosulást, hanem valóban a nemzeti ideológia magasabb szintű ismeretének visszatükröződéséről van szó, ami jószerevével tartalmaz etnocentrikus elemeket.

A sztereotip képeket vizsgálva elmondható, hogy a „másik képe” mint „ellenségkép” túlnyomóan negatív tulajdonságokkal terhelt, ám a magasabb iskolázottság ebben az esetben mérsekeli a sztereotip gondolkodást, kevésbé negatívnak látja a „másik” csoportot a románok és a magyarok esetében egyaránt. A románok önképe ugyanakkor kritikusabb, mint az erdélyi magyarok önképe.

Elméletileg vetődik fel, de empirikusan kereshetünk választ arra a kérdésre, hogy rétegspecifikusan milyen viszonyban áll Erdélyben a kollektív identitás két komponensként megragadható kultúrnemzeti és állampolgári identitás. Az elemzéseink azt mutatják, hogy a magasabb státusban lévők, akik túlnyomórészt a magasabb iskolázottságúak, jobban látják a kultúrnemzeti és államnemzeti identitáskomponens közötti ideológiai ellentmondásokat mindkét etnikum esetében. A magyarok – különösen az értelmiségiek – ezt úgy próbálják feloldani, hogy gyakorlatilag alig identifikálódnak a román állampolgársággal, hazájukként is nagyobb arányban jelölik meg Erdélyt. Ez kiegészül azzal, hogy a magasabb iskolázottságúak körében többen problémaként tapasztalják meg kisebbségi helyzetben a magyarság és a román állampolgárság összeegyeztetését, míg az alacsony iskolázottságú rétegek kevésbé érzékelik az ellentmondásokat is a két identitáskomponens között.

Az erdélyi magyarok identitásstruktúrája nem mutat olyan jeleket, amelyek strukturálisan a román többségbe való asszimilációra utalnak. Igen kicsi, statisztikailag nem megragadható azok aránya, akik kettős identitással rendelkeznek, vagy más tekintetben bizonytalan az identitásuk.

IRODALOM

Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Budapest, 1992, Századvég.

Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária: *Grappling with National Identity*. Budapest, 2000, Akadémiai Kiadó.

Gereben Ferenc–Tomka Miklós: *Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben*. Budapest, 2000, Kerkai Jenő Intézet.

Veres Valér: Nemzeti és állampolgári identitás az erdélyi középiskolások körében. In Veres Valér (szerk.): *Nemzeti vagy nemzedéki integráció?* 13–56, Kolozsvár–Budapest, 2000, Limes–Új Mandátum.

Veres Valér: Az erdélyi magyarok és románok közösségi identitása a társadalmi struktúra tükrében. In *Szociológiai Szemle*. 57–86, 2000, 4.

Veres Valér: *Az erdélyi magyarok és románok nemzeti identitása a társadalmi struktúra tükrében*. ELTE – BBTE, doktori disszertáció, 2004.